

Peer Reviewed and
UGC Listed Journal No. 47026

ISSN 2319 - 359x

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

ISO 9001 : 2015 QMS
ISBN / ISSN

IDEAL

Volume - XIII, Issue - II
March - August - 2025

MARATHI / HINDI PART - I

Impact Factor / Indexing

2023 - 7.537
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

ISSN 2319 - 359X

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
HALF YEARLY RESEARCH JOURNAL

IDEAL

Single Blind Review / Double Blind Review

Volume - XIII | Issue - II | March - August 2025

MARATHI PART - I

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

Peer Reviewed and
UGC Listed Journal No. 47026

Impact Factor / Indexing

2023 - 7.537

www.sjifactor.com

→ EDITOR ←

Dr. Vinay Shankarrao Hatole

Assistant Professor, International Center of Excellence in Engineering
& Management (ICEEM) College, Waluj, Chhatrapati Sambhajinagar. (MS)

→ PUBLISHED BY ←

AJANTA PRAKASHAN

Jaisingpura, Chhatrapati Sambhajinagar. (MS)

The information and views expressed and the research content published in this journal, the sole responsibility lies entirely with the author(s) and does not reflect the official opinion of the Editorial Board, Advisory Committee and the Editor in Chief of the Journal “**IDEAL**”. Owner, printer & publisher Vinay S. Hatole has printed this journal at Ajanta Computer and Printers, Jaisingpura, University Gate, Chhatrapati Sambhajinagar (Aurangabad), also Published the same at Chhatrapati Sambhajinagar (Aurangabad)

Printed by

Ajanta Computer,
Near University Gate, Chhatrapati Sambhajinagar (Aurangabad),
Maharashtra, India

Published by

Ajanta Prakashan,
Near University Gate, Chhatrapati Sambhajinagar (Aurangabad),
Maharashtra, India
Cell No. : 9579260877, 9822620877
E-mail : ajanta2023@gmail.com, www.ajantaprakashan.in

IDEAL- ISSN 2319-359X - Impact Factor - 7.537 (www.sjifactor.com)

EDITORIAL BOARD

Mehryar Adibpour
Faculty of Computing London
Metropolitan University,
Holloway Road, London.

Dr. Ashaf Fetoh Eata
College of Art's and Science,
Salmau Bin Abdul Aziz University. KAS

Dr. Altaf Husain Pandi
Dept. of Chemistry University
of Kashmir, Kashmir, India.

Dr. Ramdas S. Wanare
Associate Professor & Head Accounts & Applied Stat,
Vivekanand Art's Sardar Dalip Sing Commerce
& Science College Samarth Nagar, Aurangabad (M.S.)

Dr Harish Kumar
Assistant Professor Department of History,
Mangalayatan University, Extended,
Ncr 33rd Milestone, Mathura - Beswan
Aligarh (U.P.) 202146.

Dr. P. A. Koli
Professor & Head (Retd),
Dept. of Economics, Shivaji University,
Kolhapur - (M.S.) India.

Dr. Rana Pratap Singh
Professor & Dean School for Environment Science,
Dr. Babasaheb Bhimrao Ambedkar University
of Raebareilly, Lucknow- India.

Dr. Joyanta Barbora
Head Dept. of Sociology University of
Dibrugarh- India.

Dr. Jagdish R. Baheti
H.O.D., SNJB College of Pharmacy,
Neminagar, Chandwad, Nashik (M.S.) - India.

Prof. P. N. Gajjar
Head, Dept. of Physics,
University of School of Sciences,
Gujarat University, Ahmedabad- India.

Dr. Binoy Musahary
Department of Political Science,
Nalbari College, Nalbari Assam, P. O. Bidyapur.

Dr. Prashant M. Dolia
Dept. of Computer Science and Applications,
Bhavnagar University, India.

Dr. S. Jeyakumar
Assistant Professor, PG & Research Department of
Commerce, P. M. T. College, Melaneelithanallur,
Sankarankovil Tirunelveli, Tamil Nadu.

Dr. P. S. Buvaneswari
Asst. Professor of Commerce,
University of Madras Chepauk, Chennai-05.

Dr. (CA) Subrahmanya Bhat K. M.
Principal, Department of Commerce,
Swami Vivekananda College, Borim Ponda, Goa.

Dr. G. B. Lamb
Associate Professor & Head,
Department of Mathematics
Baliram Patil College, Kinwat, Dist.Nanded. (M.S.)

EDITORIAL BOARD

Dr. Priyanka A. Masatkar

Assistant Professor, Dept. of Botany,
Ghulam Nabi Azad Arts Commerce and
Science College, Barshitakli, Akola, Maharashtra.

Dr. Dhirajkumar S. Kotme

Head, Department of Marathi,
Jaikranti Airts & Com. Sr. College,
Latur. (Maharashtra)

Dr. Harish Kumar

Associate Professor, Noida College of Physical
Education, Doom Manikpur Dadri. (U.P)

Mr. Nitish Pandurang Shinde

Assistant Professor, Department of English,
Padmabhushan Vasantrodada Patil Mahavidyalaya,
Kavathe Mahankal, Dist.- Sangli, Maharashtra.

Mr. Hariprasad Vitthal Pawar

Assistant Professor, Department of History,
Padmabhushan Vasantrodada Patil Mahavidyalaya,
Kavathe Mahankal, Dist.- Sangli, Maharashtra.

Mr. Shrikant Namdev Phakade

Assistant Professor, Department of Political Science,
Padmabhushan Vasantrodada Patil Mahavidyalaya,
Kavathe Mahankal, Dist.- Sangli, Maharashtra.

Mr. Nishikant Savanta Waghmare

Assistant Professor, Department of Political Science,
Padmabhushan Vasantrodada Patil Mahavidyalaya,
Kavathe Mahankal, Dist.- Sangli, Maharashtra.

Dr. Sujata Pandurang Solage

Assistant Professor, Department of English,
Padmabhushan Vasantrodada Patil Mahavidyalaya,
Kavathe Mahankal, Dist.- Sangli, Maharashtra.

PUBLISHED BY

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

❧ CONTENTS OF MARATHI PART - I ❧

अनु क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातून व्यक्त झालेले राजकीय विचार प्रा. सोनवळकर रमेश शंकरराव	१-११
२	कोल्हापूर जिल्ह्यातील उचंगी धरण : विस्थापित लोकांच्या समस्या श्रीराम ईश्वरा सुतार	१२-१५
३	अण्णाभाऊ साठे यांचे जातिअंत चळवळीसाठी योगदान प्रा. डॉ. डी. पी. खराडे	१६-२०
४	भारतीय स्वातंत्र्यलढा आणि महाराष्ट्राचे योगदान (व्यक्ति व कार्य) - भाई माधवराव खंडेराव बागल सौ. वेदा उदयराज माळकर	२१-२६
५	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि सामाजिक न्यायाचा लढा डॉ. आनंदा पांडूरंग कांबळे	२७-३७
६	भारतीय जातीयभेद आणि आरक्षण धोरणातील ऐतिहासिक दृष्टीकोन रविराज रामचंद्र साळुंखे	३८-४४
७	कोल्हापूर जिल्ह्यातील दुग्धजन्य उत्पादनांचा राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय स्तरावर ऐतिहासिक ठसा डॉ. डी. आर. पाटील	४५-४९
८	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची भारतीय दलित चळवळीमधील भूमिका डॉ. सोमनाथ दन्याप्पा हुबाले	५०-५६
९	'आदिवासी समुदायातील मानव विकास निर्देशांकाचे मूल्यांकन' - विशेष संदर्भ नंदुरबार जिल्हा प्राचार्य. डॉ. दिलीप रामभाऊ जगताप प्रा. रामदास रमेश वसावे	५७-६४
१०	संत गाडगेबाबांची सत्यशोधकीय भूमिका-एक चिकित्सक अभ्यास Mr. Hariprasad Vitthal Pawar	६५-७०
११	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि सामाजिक न्याय डॉ. शिवाजी संभाजी गायकवाड	७१-७५
१२	भारतीय राज्यघटना आणि स्त्रिया सनदकुमार शंकर खराडे	७६-७९
१३	स्थानिक आणि सूक्ष्म इतिहास लेखन: तत्त्वज्ञान, पद्धती आणि प्रभाव श्री. विशाल तानाजी भानुसे	८०-८२

१०. संत गाडगेबाबांची सत्यशोधकीय भूमिका-एक चिकित्सक अभ्यास

Mr. Hariprasad Vitthal Pawar

Assistant Professor, Department of History, Padmabhushan Vasantraodada Patil Mahavidyalaya, Kavathe Mahankal, Dist. Sangli, Maharashtra.

प्रस्तावना

महाराष्ट्र ही संतांची भूमी आहे. संत चक्रधर, संत ज्ञानेश्वर, संत नामदेव, चोखामेळा, गोरा कुंभार, सावता माळी, संत नरहरी सोनार, बंका महाराज, संत सेना महाराज, एकनाथ, संतशिरोमणि तुकाराम महाराज, जनाबाई, बहिणाबाई ते अगदी अर्वाचीन महाराष्ट्रातील राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज अशी महाराष्ट्राच्या भूमीला संतांच्या क्रांतिकारी आणि प्रदीर्घ प्रबोधनाच्या परंपरेसोबतच रचनात्मक कार्याची एक विशिष्ट परंपरा लाभली आहे. महाराष्ट्राचा इतिहास अभ्यासल्यानंतर आपल्या लक्षात येते की, महाराष्ट्रातील पुरोगामी विचारांच्या परंपरेचे बीजारोपण संतांच्या विद्रोहातून आणि शोषण-कर्मकांडादी गोष्टींना त्यांनी केलेल्या विधायक विरोधातून होते. सर्वसामान्य शोषित जनतेबद्दल असणारा कळवळा, 'जे जे आपणांसी ठावे, ते-ते इतरांसी सांगावे, शहाणे करून सोडावे सकळजन' या उक्तीप्रमाणे सर्व समाजाला ज्ञानाने समृद्ध करण्याची त्यांची महत्त्वाकांक्षा ही सर्वज्ञात आहेच.

संतांनी आपल्या अभंगातून, कीर्तन-प्रवचनांच्या माध्यमातून समाजातील अनिष्ट रूढी, प्रथा, परंपरा, कर्मकांड आणि समाजातील सर्व प्रकारचे शोषण यावर जोरदार हल्ला केला. समतेसाठी आणि विधायक मूल्यांच्या प्रतिष्ठापनेसाठी मानवधर्माची महापूजा बांधणाऱ्या संतांनी खऱ्या अर्थाने खरा धर्म, खरी नीती, खरा आचार-विचार यांचा अर्थ समाजाला सांगून समतेच्या प्रकाशात समाजमनाचा कोपरान्-कोपरा उजळून टाकणे, हेच आपले जीवितकार्य मानले. आपल्या विचार-कार्यातून समाजाच्या डोळ्यातील शतकानुशतकांच्या वेदनांचे अश्रू पुसावेत, त्यांच्या चेहऱ्यावर निखळ हास्य फुलवावे आणि अनेक प्रकारच्या यातनांनी घायाळ झालेल्या समाजमनावर सुखाची फुंकर घालावी असे कार्य महाराष्ट्रात ज्या प्रमुख संतांनी केले त्यात अग्रभागी असणारे नाव म्हणजे डेबुजी झिंगराजी जाणोरकर तथा गाडगेबाबा होय.

हेतू/उद्देश

१. महात्मा फुलेप्रणीत सत्यशोधक चळवळीने चालवलेले कार्य संत गाडगेबाबांनी कशाप्रकारे पुढे नेले ते अभ्यासणे.
२. संत गाडगेबाबांच्या सत्यशोधकीय भूमिकेचा समाजमनावरील परिणाम अभ्यासणे.
३. समाजसुधारणेच्या क्षेत्रातील संत गाडगेबाबांच्या सत्यशोधकीय विचारांचा आढावा घेणे.
४. संत गाडगेबाबांनी परंपरेला धक्का देत विवेकाचा प्रवास कसा केला हे अभ्यासणे.
५. संत गाडगेबाबांनी समाजप्रबोधनासाठी सत्यशोधकीय भूमिकेतून उपयोगात आणलेल्या 'कीर्तन' या माध्यमाचा वापर कशाप्रकारे केला हे अभ्यासणे.

विषय विवेचन

डेबुजी झिंगराजी जाणोरकर तथा गाडगेबाबा (23/02/1876 ते 20/06/1956) यांचे गावोगावच्या पायी भ्रमंतीतून वाट्यास आलेले अनुभव, व्यापक जनसंपर्क, सामान्यातील सामान्य माणसाविषयी असणारा जिवाळा आणि त्यातून केलेले सत्यशोधन यामुळे त्यांचे कीर्तन समाजाला एक नवा विधायक दृष्टीकोन देत होते. ग्रामीण भागातील सामान्यातील सामान्य माणसापासून ते अगदी भाऊसाहेब तथा पंजाबराव देशमुख ते डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांसारख्या ख्यातनाम विद्वानांपर्यंत त्यांना विविध वर्गातील श्रोते लाभले. ज्या काळात त्यांनी कीर्तन सुरू केले तो काळ अज्ञानाने ग्रासलेला होता. अंधश्रद्धेकडे वाढत जाणारा कल, शिक्षणाचा अभाव, वाढती सामाजिक दरी आणि तत्सम मानवी जीवनाला ग्रासून टाकणाऱ्या विघातक बाबींचा पगडा मोठ्या प्रमाणावर असतानादेखील लोकांना आपल्या वाटाव्या अशा त्यांच्याच भाषेत आणि त्यांच्याच दैनंदिन जीवनातील उदाहरणे देऊन आपल्या तर्कसंगत विवेचनामुळे जनतेच्या श्रद्धांना अजिबात धक्का लागू न देता, त्यांनी समाजपरिवर्तनाचे कार्यमोठ्या प्रमाणावर केले. संत गाडगेबाबांनी लोकांच्या प्रबोधनासाठी माध्यम म्हणून कीर्तनाचा अतिशय प्रभावीपणे वापर केला. शिक्षणाचा अभाव असलेल्या घरातून डेबुजी झिंगराजी जाणोरकर नावाचा सामान्य माणूस समाजपटलावर येतो आणि गावोगावी शिक्षणाचे यज्ञ पेटवून समाजाला शिक्षित, सुशिक्षित आणि सर्जनशील बनवण्याचा यशस्वी प्रयत्न करतो, ही गोष्ट विसाव्या शतकातील महाराष्ट्राची राजकीय-सामाजिक-सांस्कृतिक-आर्थिक बाबींचा विचार करता आश्चर्यकारक आहे. संत गाडगेबाबा हे काही समाजातील अनिष्ट रूढी-प्रथा-परंपरा आणि तत्सम विघातक गोष्टींवर फक्त टीका करून गप्प बसणारे वाचाळवीर नव्हते. तर आपल्या कीर्तनाने महाराष्ट्रभर प्रबोधन करत सामाजिक सुधारणांवर भर देत आपल्या रचनात्मक कार्याने नवा मानदंड निर्माण करून, तितकाच सशक्त पर्याय देऊन मोठ्या प्रमाणावर समाजात बदल घडवून आणणारे क्रियाशील समाजसुधारक होते. त्यांच्या कार्याची पार्श्वभूमी अभ्यासताना त्यांची सामाजिक-आर्थिक आणि एकूणच वैचारिक समज ज्या विचारधारेने पक्की केली त्याचा अभ्यास केल्यानंतर किंवा गाडगेबाबांच्या जीवनकार्याचा अभ्यास केल्यानंतर आपल्या लक्षात येते की, गाडगेबाबांच्या जडणघडणीमध्ये समाजसुधारकांचे अग्रणी महात्मा जोतिराव फुले यांचा आणि सत्यशोधक समाजाचा मोठा वाटा आहे.

जातीय सलोखा निर्माण करण्यासाठी सहभोजनाचा पर्याय त्यांनी पुढे आणला. “हिंदुस्तानले लागलेला शिवाशिवाचा डाग आपल्याला पुसून टाकायचा आहे”, हा संदेश त्यांनी आपल्या कीर्तनातून दिला. तत्कालीन शेतकऱ्याची परिस्थिती ही निसर्ग आणि सावकार या दोहोंकडून नाडली जात होती. शेतकऱ्यांचे अज्ञान हेच सावकारशाहीच्या अनिर्बंध दमनाला कारणीभूत आहे हे गाडगेबाबांनी ओळखले होते. त्यांनी आपल्या कीर्तनातून शिक्षणाचे महत्त्व पटवून देऊन या सावकारशाहीविरुद्ध प्रबोधन केले. गाडगेबाबांनी आपल्या कीर्तनातून केलेले हे प्रबोधन म्हणजे शेतकऱ्यांच्या मुक्तीचे आंदोलनच होते. ‘बुडती हे जन न देखवे डोळा म्हणूनी कळवळा येत असे’ या उक्तीप्रमाणे गाडगेबाबांनी आयुष्यभर सत्यशोधकीय भूमिकेतून समाज सुधारण्याचे कार्य अविरतपणे केले.

महात्मा फुले आणि सावित्रीबाई फुले यांनी शिक्षण, अस्पृश्योद्धार, बालविवाहाला विरोध, विधवाविवाहाचा पुरस्कार, शेतकऱ्यांचे प्रश्न, सावकारशाहीचा जुलूम, ब्राह्मणी शोषण, बालहत्याप्रतिबंधक गृह अशा व्यापक पातळीवर काम केले होते. सत्यशोधक चळवळीच्या माध्यमातून त्यांनी मोठ्या प्रमाणावर समाजप्रबोधन केले. महात्मा फुले यांचा हा वारसा राजर्षि शाहू महाराज, महर्षी विठ्ठल रामजी शिंदे, कर्मवीर भाऊराव पाटील, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी पुढे तितक्याच सक्षमपणे चालवला. संत गाडगेबाबासुद्धा सत्यशोधक चळवळीचे पाईक आणि वाहक होते. महात्मा फुले यांनी सामान्यजनांच्या, स्त्रीयांच्या, शोषितांच्या ज्या प्रश्नांसाठी आयुष्यभर लढाई उभी केली नेमक्या त्याच प्रश्नांसाठी गाडगेबाबांनीसुद्धा आयुष्यभर संघर्ष केला. महात्मा फुले यांची 'निर्मिक' ही संकल्पना संत गाडगेबाबांनी बहुजन समाजात कीर्तनाच्या माध्यमातून रुजवली. शेतकऱ्यांना त्यांच्या गुलामीची, अवनतीची, शोषणाची कारणे जशी महात्मा फुले यांनी सांगितली तशीच ती गाडगेबाबांनी कीर्तनातून गावोगावी जाऊन सांगितली. 'सर्वसाक्षी जगत्पती, त्याला नको मध्यस्थी' या संदेशातून ज्याप्रमाणे महात्मा फुले यांनी भिक्षुकी यंत्रणेला विधायक विरोध केला आणि ती यंत्रणा उलथवून टाकण्याचा प्रयत्न केला तसाच विरोध गाडगेबाबांनी कीर्तनातून केला.

विद्येविना मती गेली, मतीविना नीती गेली,

नितीविना गती गेली, गतीविना वित्त गेले,

वित्ताविना शूद्र खचले, इतके अनर्थ एका अविद्येने केले.

हा महात्मा फुले यांचा विचार एका बाजूला आणि संत गाडगेबाबांनी "हे लोक गरीबीत का रायले? कारण त्याले विद्या नाही. उपाशी रहा पण शाळेत जा", हा जो संदेश आहे तो एका बाजूला घेऊन पाहिला असता, त्यातील एक समान सूत्र आपल्याला दिसते आणि ते म्हणजे दोघांनीही शिक्षणाला दिलेला अग्रक्रम आणि आपल्या गुलामीचे सर्वात महत्त्वाचे कारण शिक्षणाचा अभाव हेच आहे, हा दिलेला संदेश. महात्मा फुले यांच्या समाजक्रांतीचा उल्लेख संत गाडगेबाबांनी अनेकदा आपल्या कीर्तनातून केला आहे. "शेतकऱ्यांच्या शिक्षणासाठी तळमळणारा शेतकरी म्हणजे महात्मा फुले", असे महात्मा फुलेंच्याबाबत गौरवोद्धार संत गाडगेबाबांनी आपल्या कीर्तनांमधून काढल्याचे सर्वज्ञात आहे. महात्मा फुले यांच्या सत्यशोधक चळवळीने ज्या प्रश्नांवर रान उठवले, त्याच प्रश्नांना घेऊन सत्यशोधक गाडगेबाबांनी संपूर्ण महाराष्ट्र पिंजून काढला, आपल्या वाणीने महाराष्ट्रातील तत्कालीन प्रबोधनाला मोठे बळ दिले. महात्मा फुलेंनी चालवलेली अस्पृश्यता निर्मूलनाची चळवळ गाडगेबाबांनी अत्यंत ताकतीने पुढे नेली. सामूहिक भंडाऱ्याचे आयोजन केले. सर्व जाती-जमातीचे आणि धर्माचे लोक एका पंक्तीत बसवून त्यांनी जातीव्यवस्थेवर प्रहार केला. अर्वाचीन महाराष्ट्रातल्या जातीनिर्मूलनाला त्यांनी रसद पुरवली. अस्पृश्यतानिवारणाच्या कार्याला त्यांनी गती दिली.

स्वतःची जात कधी महार- तर कधी मांग ही सांगितली आणि प्रसंगी उच्चवर्णीय-उच्चजातीय लोकांच्या रोषाला बळी पडून मारही खाल्ला. परंतु अस्पृश्यतेचा 'याची देही, याची डोळा' अनुभव घेण्यासाठी, अस्पृश्यांच्या वाटेला येणारी मानहानी आणि अस्पृश्यतेच्या झळा सोसण्यासाठी आणि त्याचे प्रत्यक्ष अनुभव घेण्यासाठी गाडगेबाबांनी ही केलेली त्यावेळची एक कृती होती. धर्मशाळेचे महत्त्व लक्षात घेऊन त्यांनी चोखामेळा धर्मशाळा स्थापन केली आणि 1949 साली डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या पीपल्स

एज्युकेशन सोसायटीकडे हस्तांतरित केली. मुंबई सरकारने अस्पृश्यता निवारणाचे काम श्री गाडगे महाराज मिशनवर सोपवले होते. ही बाब लक्षात घेता गाडगेबाबांच्या कार्याची महती पटते आणि तत्कालीन शासनालासुद्धा त्यांच्या कार्याची घ्यावी लागलेली दखल आणि त्यांच्यावरील विश्वास यातून दिसून येतो. अस्पृश्यता निवारणासाठी त्यांनी कीर्तनाचा वापर केला. कर्मवीर भाऊराव पाटील स्थापित रयत शिक्षण संस्थेचे अनुदान तत्कालीन मुंबई सरकारने बंद केले, त्यावेळेस संत गाडगेबाबा बाळासाहेब खेरांना भेटले आणि ते अनुदान पूर्ववत करण्यासाठी त्यांनी खेरांना विनंती केली. गाडगेबाबांच्या विनंतीवरून ते अनुदान पुन्हा सुरू केले गेले. बाबांनी कीर्तनातून रयत शिक्षण संस्थेला मदतीचे आवाहन केले. गाडगेबाबांचे एक अनुयायी बंडो गोपाळ मुकादम यांनी एक लाख रुपये रोख आणि जमीन दिल्याचे इतिहासात नमूद आहे. पंजाबराव देशमुख यांच्या शिवाजी शिक्षण संस्थेलाही त्यांनी मोठ्या प्रमाणावर मदत केलेली होती.

‘ जे का रंजले गांजले, त्यासी म्हणे जो आपुले, तोची साधू ओळखावा, देव तेथेची जाणावा’ या संतोक्तीप्रमाणे अमरावतीला तपोवननगर येथे मेहेरबाबांच्या आश्रमात जाऊन कुष्ठरुणांची सेवा गाडगेबाबांनी केलेली आहे. महिला सक्षमीकरणासाठी मोठ्या प्रमाणावर गाडगेबाबांनी काम केले होते. बाळंतपणादरम्यानचे मृत्यू टळावेत म्हणून प्राथमिक आरोग्य केंद्र मोठ्या प्रमाणावर स्थापन करण्यावर त्यांनी भर दिला. महिला कीर्तनकारांना प्रोत्साहन दिले. मीराबाई शिरकर आणि गयाबाई मनमाडकर ही त्याची दोन उत्तम उदाहरणे आहेत. कुटुंबनियोजनाचे महत्त्व समाजाला त्यांनी त्यावेळी समजावून सांगितले. हुंड्याला विरोध करणे, बालविवाहाला विरोध, विधवा पुनर्विवाहाचा पुरस्कार त्यांनी केला. गाडगेबाबा हे फक्त टीका करून गप्प बसणारे निष्क्रिय टीकाकार नव्हते. तर समाजातील ज्या विघातक प्रथांवर त्यांनी टीका केली त्यांस सशक्त पर्याय देऊन ते त्यामध्ये बदल घडवून आणण्यामध्ये अग्रणी होते. त्यांनी आपल्या विधवा सुनेचा पुनर्विवाह संपतराव तऱ्हेकर यांच्याशी केलेला होता. धर्मशाळा, आश्रमशाळा, आदिवासी मुलांसाठी शाळा, अन्नछत्र, पाणपोया, दवाखाने, कुष्ठरुणांची सेवा, वस्त्रदान या गोष्टीही गाडगेबाबांनी केल्याला इतिहास साक्षी आहे. गाडगेबाबांच्या एकुण कार्याचा आवाका हा फुलेप्रणीत सत्यशोधक समाजाच्या विचारधारेकडे आणि कार्याकडे घेऊन जातो.

संत गाडगेबाबांनी रोकडा धर्म सांगितला. त्या धर्माची दशसूत्री खालीलप्रमाणे होती-

भुकेलेल्यांना- अन्न,

तहानलेल्यांना-पाणी,

उघड्या-नागड्यांना- वस्त्र,

बेघरांना- आसरा,

गरीब मुला-मुलींना- शिक्षण,

अंध-अपंग-रोग्यांना- औषध,

बेकारांना- रोजगार,

पशुपक्षी आणि मुक्या प्राण्यांना- अभय,

दुःखी आणि निराशांना- हिमंत,

गरीब तरुण-तरुणींचे- लग्न.

उपरोल्लिखित दशसूत्रीची वैचारिक नाळ ही महात्मा फुलेंसोबत आणि पर्यायाने सत्यशोधक समाजाशी जोडलेली आहे. गाडगेबाबा हा काही आधुनिक महाराष्ट्रात जन्माला आलेला केवळ एक संत नाही तर तो एक विचार आहे. समाजाला सर्व प्रकारच्या विषमतेतून मुक्तीच्या दिशेने घेऊन जाणारा विचार. समाजाला भयमुक्त करणारा विचार, शतकानुशतके अंधारात चाचपडत असणाऱ्या

समाजाला प्रकाशाकडे नेणारा विचार, हा विचार सत्यशोधकीय परंपरेतून आलेला आहे. शोषणव्यवस्था, धार्मिक पाखंडीपणा, अस्पृश्यता आणि अज्ञान याविरुद्ध एक जनआंदोलन गाडगेबाबांनी उभारले.

संत गाडगेबाबांच्याबद्दल समकालीनांनी काढलेले गौरवोद्गार यानिमित्ताने पाहणे अनुचित होणार नाही.

आचार्य अत्रे- “सिंहाला पहावे वनात, हत्तीला पहावे रानात, तर गाडगेबाबांना पहावे कीर्तनात”

गो.नि.दांडेकर- “गाडगेबाबांचे संपूर्ण जीवन म्हणजे धगधगत्या अग्नीकुंडाची कहाणी”

प्राचार्य शिवाजीराव भोसले- “विश्वंभर पाहणारा, जगात जगदीश शोधणारा, जनी जनार्दनाचे चिंतन करणारा कर्मयोगी म्हणजे संत गाडगेबाबा”

आचार्य अत्रे- “महाराष्ट्रातील समाजवादाचे एक प्रचंड व्यासपीठ”

प्रबोधनकार ठाकरे- “समाजवादी सत्यशोधक”

कर्मवीर भाऊराव पाटील- “महाराष्ट्राचा आधुनिक तुकाराम”

समारोप

काळाच्या पुढे असणारे लोक आपल्या कार्यकर्तृत्वाने समाजाला वेगळ्या उंचीवर घेऊन जात असतात आणि समाजाला विधायक मार्गावर आणण्याचे काम करत असतात. समाजातील साचलेपण घालवून समाजामध्ये नवचैतन्य निर्माण करण्याचे काम करत असतात. समाजातील अनिष्ट रूढी-प्रथा-परंपरा, कर्मकांड, शोषण यांवर फक्त टीका करून गप्प न बसता विधायक, रचनात्मक कार्यक्रम आपल्यासमोर ठेवत असतात. यादृष्टीने कर्तृत्ववान व्यक्तीचा समग्र व ऐतिहासिक अभ्यास समाजाला नवी दिशा देण्याच्या दृष्टीने उपयुक्त आणि मार्गदर्शक असतो.

संत गाडगेबाबांच्या वारशाचा विचार करता त्यांच्या कार्याला सामाजिक व ऐतिहासिक संदर्भ प्राप्त झालेले आहेत. स्वतःच्या कार्यकर्तृत्वाने त्यांनी इतिहासाच्या कालपटावर व्यापक असा प्रभाव निर्माण केला आहे. यादृष्टीने महाराष्ट्राच्या सामाजिक अभिसरणांमध्ये, समाजसुधारणेच्या क्षेत्रामध्ये त्यांचा एकूणच मोठा प्रभाव जाणवतो. संत गाडगेबाबांनी निरक्षर असताना सुरू केलेल्या शिक्षणाच्या या यात्रेमध्ये निरक्षरांपासून ते बॅरिस्ट्रांपर्यंत, पत्रकारांपासून ते लेखकांपर्यंत समाजातील विविध पातळीवरील लोक सामील झालेले होते. संत गाडगेबाबा हे खरे सत्यशोधक समाजाचे वारसदार होते. त्यांनी महात्मा फुलेंनी दाखवून दिलेल्या वाटेवरून प्रवास केला. अस्पृश्यतानिवारण, मद्यपानबंदी, कर्मकांडाचा निषेध, अंधश्रद्धेवर प्रहार, कुष्ठरुग्णांना आधार, भुकेकंगालांना अन्नदान, ग्रामसफाई, सणसमारंभ आणि विवाहावेळी साधेपणाचा आग्रह, श्रमप्रतिष्ठेचा पुरस्कार, स्त्री-पुरुष समानता हेच ध्येय डोळ्यांसमोर ठेऊन संत गाडगेबाबांनी आयुष्यभर सामाजिक कार्यात योगदान दिले. नेमक्या याच प्रश्नांना महात्मा फुले यांनी आपल्या एकुण जीवनकार्यात अग्रक्रम दिला होता.

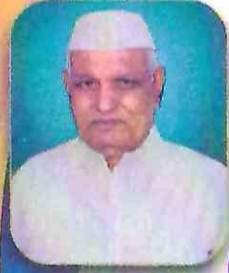
‘गाडगेबाबा जर गाव खेड्यात हिंडले नसते तर हा महाराष्ट्र पुन्हा अनेक वर्षे अज्ञान, अंधश्रद्धा, पशुहत्या, रूढी, परंपरा आणि शोषणाच्या क्रूर सावटात सापडला असता’, असे संत गाडगेबाबांच्या चरित्राचे अभ्यासक श्री. संतोष अरसोड म्हणतात. संत

गाडगेबाबांच्या विचारांना, कार्याला, लढ्याला सत्यशोधक समाजाचे अधिष्ठान होते. महात्मा फुले यांनी केलेली सत्यशोधकीय मांडणी संत गाडगेबाबांनी पुढे नेण्याचे कार्य केले. महात्मा फुले यांच्या सत्यशोधक चळवळीने ज्या प्रश्नांवर रान उठवलं, त्याच प्रश्नांना घेऊन सत्यशोधक गाडगेबाबांनी आयुष्यभर समाजप्रबोधनाचे कार्य केले. महाराष्ट्रातील संत चळवळीने उभ्या केलेल्या कार्याला आपल्या प्रखर बुद्धिवादाने प्रशस्त करण्याचे काम संत गाडगेबाबांनी केले. संत गाडगेबाबांनी समाजातल्या शेवटच्या माणसासाठी सत्यशोधकीय भूमिकेतून सांस्कृतिक लढाई उभी केली. संत गाडगेबाबांनी आपल्या सत्यशोधकीय भूमिकेतून समाजाला धार्मिक, मानसिक, आर्थिक भ्रमातून मुक्त करण्याचे कार्य केले, ज्ञानवंचितांना ज्ञानाभिमुख करण्याचे कार्य केले आणि शिक्षण हा समाजविकासाचा पाया आहे हे त्यांनी आपल्या कीर्तनातून सिद्ध केले. गाडगेबाबांना या सर्व लढाईमध्ये सत्यशोधक चळवळीने रसद पुरवण्याचे काम केले आहे.

आयुष्यभर कोणत्याही प्रलोभनाला बळी न पडता, अंगावर चिंध्या पांघरून, ज्या गावात मुक्काम असेल तो सारा गाव स्वच्छ करून, तळहातावर भाकरी घेऊन खाणाऱ्या, मोठमोठ्या धर्मशाळा बांधूनही आपण स्वतः मात्र आयुष्यभर झोपडीत राहणाऱ्या, कोट्यवधी रुपयांच्या देणग्या मिळूनही एक पैचाही मोह न ठेवणाऱ्या गाडगेबाबा नावाच्या फकिराने विसाव्या शतकातील समाजसुधारणेच्या क्षेत्रामध्ये घेतलेली सत्यशोधकीय भूमिका अभ्यासणे अपरिहार्य बनले.

संदर्भग्रंथ यादी

१. अरसोड संतोष, प्रबोधन पंढरीचा क्रांतिकारी संत गाडगेबाबा, मनोविकास प्रकाशन, पुणे, २०२१
२. ठाकरे केशव सीताराम, संत गाडगेबाबा, न्यू इरा पब्लिशिंग हाऊस, पुणे, २०२४
३. दांडेकर गो. नी., श्रीगाडगे महाराज, मृण्मयी प्रकाशन, पुणे, २०१६
४. दुधे अविनाश (संपा.), संत गाडगेबाबा विशेषांक, मीडिया वॉच पब्लिकेशन, अमरावती, २०२४
५. नरके हरी (संपा.), महात्मा फुले समग्र वाडमय, महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ, मुंबई, २०१८
६. भोसले द. ता., लोकोत्तर गाडगेबाबा, ग्रंथाली प्रकाशन, मुंबई, २००९
७. वैद्य प्रभाकर, महात्मा फुले आणि त्यांची परंपरा, लोकवाडमय गृह, मुंबई, २०१६
८. सरदार गं. बा., महात्मा फुले: व्यक्तित्व आणि विचार, ग्रंथाली प्रकाशन, मुंबई, २००५

Shikshan Prasarak Sanstha's

PADMABHUSHAN VASANTRAODADA PATIL MAHAVIDYALAYA

Kavathe Mahankal, Dist: Sangli, Maharashtra

Affiliated to Shivaji University Kolhapur

DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE, HISTORY AND ENGLISH

Jointly Organises

ONE DAY NATIONAL CONFERENCE ON

**"CASTE AND POWER: POLITICAL MOVEMENTS, HISTORICAL NARRATIVES &
LITERARY EXPRESSIONS OF DALITS"**

CERTIFICATE

This is to certify that Prof./Dr./Mr./Miss./Mrs. Pawar Hariprasad Vitthal
of P.V.P. Mahavidyalaya, K. Mahankal has attended/presented Research
paper/ worked as Resource Person/ Chairperson/ Convener/ Co-Convener/ Organizing
Committee Member in the One-Day National Conference held on **21st March 2025.**

Title of the Research Paper Presented: संत गाडगेबाबांची सत्यशोधकीय
श्रुतिका-एक चिकित्सक अभ्यास

Convener

Mr. S. S. Kamble

Principal

Prof. M. K. Patil

ISSN 2319 - 359X
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
HALF YEARLY RESEARCH JOURNAL

IDEAL

ज्ञान-विज्ञान विभूक्तये
Peer Reviewed and
UGC Listed Journal No. 47026

Single Blind Review / Double Blind Review

VOLUME - XIV, ISSUE - I - MARCH - AUGUST - 2025

IMPACT FACTOR - 7.537 (www.sjifactor.com)

Is Hereby Awarding This Certificate To

Mr. Hariprasad Vitthal Pawar

In Recognition of the Publication of the Paper Titled

संत गाडगेबाबांची सत्यशोधकीय भूमिका-एक चिकित्सक अभ्यास

Ajanta Prakashan
Jaisingpura, Near University Gate, Chhatrapati Sambhajinagar (Aurangabad), Maharashtra - 431 004.
Mob. No. 9579260877, 9822620877 | ajanta2023@gmail.com | www.ajantaprakashan.in

Editor
Dr. Vinay S. Hatole

ISO 9001:2015 QMS
ISBN / ISSN

